

Установа адукацыі
«Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт
імя Максіма Танка»

Аб'ект аўтарскага права
УДК 811.161.3:[81'373.421+81'373.424]

ДЗІНГІЛЕЎСКАЯ
Алена Іванаўна

**СЛОВАЎТВАРАЛЬНАЯ СІНАНІМІЯ І ПАРАНІМІЯ ПРЫМЕТНІКАЎ
У БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЕ**

Аўтарэферат
дысертацыі на саісканне вучонай ступені
кандыдата філалагічных навук

па спецыяльнасці
10.02.01 – беларуская мова

Мінск, 2026

Работа выканана ва ўстанове адукацыі
«Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы»

Навуковы кіраўнік:

Варановіч Валерый Леанідавіч,
кандыдат філалагічных навук, дацэнт,
дацэнт кафедры беларускай філалогіі
ўстановы адукацыі «Гродзенскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Янкі Купалы»

Афіцыйныя апаненты:

Прыгодзіч Мікалай Рыгоравіч,
доктар філалагічных навук, прафесар,
прафесар кафедры беларускага мовазнаўства
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта

Уласевіч Вікторыя Іванаўна,
кандыдат філалагічных навук, дацэнт,
вядучы навуковы супрацоўнік аддзела
сучаснай беларускай мовы Інстытута
мовазнаўства імя Якуба Коласа ДНУ «Цэнтр
даследаванняў беларускай культуры, мовы і
літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук
Беларусі»

Апаніруючая арганізацыя:

установа адукацыі «Магілёўскі
дзяржаўны ўніверсітэт імя А. А. Куляшова»

Абарона адбудзецца 7 кастрычніка 2026 года ў 12:00 гадзін на пасяджэнні савета па абароне дысертацый Д 02.21.01 пры ўстанове адукацыі «Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка» па адрасе: 220030, г. Мінск, вул. Савецкая, 18, аўд. 482; e-mail: chuhanova@mail.ru; тэлефон вучонага сакратара: 311-20-61.

З дысертацыяй можна азнаёміцца ў бібліятэцы ўстановы адукацыі «Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка».

Аўтарэферат разасланы 7 верасня 2026 года.

Вучоны сакратар савета
па абароне дысертацый

А. В. Чуханова

УВОДЗІНЫ

У сучасным мовазнаўстве назіраецца актывізацыя даследавання аднаасноўных вытворных прыметнікаў, якія выяўляюць адносіны семантычнай тоеснасці, блізкасці або адрознення. Такія словы з'яўляюцца аб'ектам даследавання не толькі як словаўтваральныя адзінкі, але і як лексічныя. Маючы лексічную семантыку, яны могуць знаходзіцца паміж сабой у адносінах тоеснасці, блізкасці або адрознення, выяўляючы сябе ў гэтых узаемадачынэннях або як сінонімы, або як паронімы. У навуковай літаратуры ў залежнасці ад характару адносін паміж аднаасноўнымі ўтварэннямі такія вытворныя словы называюцца парознаму: словаўтваральнымі варыянтамі (З. І. Бадзевіч, І. Р. Шкраба, Т. П. Піліповіч, В. І. Уласевіч), словаўтваральнымі сінонімамі-варыянтамі (С. С. Клундук), дублетна-сінанімічнымі ўтварэннямі (П. У. Сцяцко), словаўтваральнымі сінонімамі (А. І. Главацкая, В. У. Грыцкіх, Г. А. Нікалаеў), аднакаранёвымі словаўтваральнымі сінонімамі (Т. С. Кажанец), словаўтваральнымі паронімамі (Г. А. Нікалаеў, Д. А. Іванова).

З'ява словаўтваральнай сінаніміі была прыкметным аб'ектам увагі мовазнаўцаў у мінулыя дзесяцігоддзі. Але праблема сінаніміі застаецца актуальнай і сёння, паколькі ў лінгвістыцы адсутнічаюць агульнапрынятыя азначэнні не толькі словаўтваральнай сінаніміі, але і сінаніміі ўвогуле.

Для абазначэння слоў з рознай семантыкай, утвораных ад адной асновы, ва ўсходнеславянскім мовазнаўстве ўжываецца тэрмін «словаўтваральныя паронімы». У беларускім мовазнаўстве ажыццёўлены некаторыя даследаванні параніміі, аднак многія яе аспекты застаюцца недастаткова вывучанымі. Так, асаблівую значнасць набываюць пытанні трактоўкі паняцця «словаўтваральныя паронімы», спосабаў утварэння ад'ектыўных словаўтваральных паронімаў, іх класіфікацыі і сістэмных сувязей.

Актуальнасць дысертацыйнай працы абумоўлена: неабходнасцю распрацоўкі крытэрыяў размежавання словаўтваральных сінонімаў і словаўтваральных паронімаў сярод аднаасноўных ад'ектыўных утварэнняў; недастатковай распрацаванасцю пытанняў пра спосабы і шляхі фарміравання сінанімічных і паранімічных аб'яднанняў ад'ектыўных дэрыватаў; наяўнасцю шэрагу нявырашаных спрэчных пытанняў, звязаных з семантыкай прыметнікаў, утвораных ад адной асновы. Недастатковая распрацаванасць праблем словаўтваральнай сінаніміі і нявывучанасць словаўтваральнай параніміі абумоўліваюць нераўнамернасць даследавання гэтых з'яў і перашкаджаюць іх цэласнаму апісанню.

АГУЛЬНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА РАБОТЫ

Сувязь работы з навуковымі праграмамі (праектамі), тэмамі

Дысэртацыйнае даследаванне выканана на кафедры беларускай філалогіі ўстановы адукацыі «Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы» ў межах навукова-даследчай тэмы «Лексіка, фразеалогія і граматыка беларускай мовы ў сінхранічным, дыяхранічным і супастаўляльна-тыпалагічным аспектах», зацверджанай саветам філалагічнага факультэта ўстановы адукацыі «Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы» (на 2021–2025 гг., пратакол ад 16.11.2020 № 9).

Мэта, задачы, аб’ект і прадмет даследавання

Мэта даследавання – выявіць словаўтваральны патэнцыял беларускай літаратурнай мовы ў сферы ўтварэння аб’яднанняў аднаасноўных суфіксальных ад’ектыўных дэрыватаў і сістэматызаваць гэтыя аб’яднанні паводле характару семантычных і стылістычных адносін паміж імі.

Дасягненне пастаўленай мэты патрабавала вырашэння наступных **задач**:

1) выявіць склад прыметнікаў сучаснай беларускай літаратурнай мовы, утвораных суфіксальным спосабам ад адной асновы, і размеркаваць іх па парах і шматкампанентных аб’яднаннях;

2) кваліфікаваць семантычныя адносіны паміж аднаасноўнымі прыметнікамі ў парах і шматкампанентных аб’яднаннях як сінанімічныя, паранімічныя або сінанімічна-паранімічныя на аснове супастаўлення іх першасных значэнняў, ахарактарызаваць стылістычныя адрозненні паміж гэтымі прыметнікамі;

3) тэарэтычна абгрунтаваць статус элементаў семантычнай структуры слова, якія могуць кваліфікавацца як самастойныя лексіка-семантычныя варыянты;

4) вызначыць залежнасць колькасці другасных значэнняў у пары аднаасноўных прыметнікаў ад характару зыходных (сінанімічных або паранімічных) адносін паміж імі, а таксама ўмовы захавання гэтых адносін пры развіцці другасных значэнняў;

5) устанавіць склад і ролю розных спосабаў і сродкаў дыферэнцыяцыі плана выражэння аднаасноўных суфіксальных ад’ектыўных дэрыватаў.

Аб’ектам даследавання з’яўляюцца пары і шматкампанентныя аб’яднанні аднаасноўных суфіксальных прыметнікаў беларускай літаратурнай мовы.

Прадмет даследавання – адносіны сінаніміі і параніміі паміж аднаасноўнымі суфіксальнымі прыметнікамі беларускай літаратурнай мовы.

Матэрыялам для даследавання паслужылі аднаасноўныя прыметнікі беларускай літаратурнай мовы, адабраныя метадам суцэльнай выбаркі з «Граматычнага слоўніка прыметніка, займенніка, лічэбніка, прыслоўя» (2013) і

«Слоўніка беларускай мовы» (2012), а для ацэнкі семантычных адносін паміж прыметнікамі выкарыстаны дэфініцыі з пяцітомнага «Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы» (1977–1984), «Тлумачальнага слоўніка беларускай літаратурнай мовы» (2022) (далей – ТСБЛМ) і «Слоўніка паронімаў беларускай мовы» С. М. Грабчыкава (1994). Кантэксты ўжывання прыметнікаў узяты з Нацыянальнага корпуса беларускай мовы. Калі прыметнік не быў зафіксаваны ў слоўніках беларускай мовы, у якіх раскрываецца семантыка слоў, але падаваўся ў «Беларуска-рускім слоўніку», а значэнне яго рускамоўнага адпаведніка было прадстаўлена хаця б у адным з тлумачальных слоўнікаў рускай мовы, у даследаванні, як правіла, без дадатковай карэкціроўкі прымалася семантыка гэтага адпаведніка. Пры фіксацыі пэўнага прыметніка ў ТСБЛМ як вытворнага ад слова іншай часціны мовы без уласнай дэфініцыі значэнне адпаведнага прыметніка фармулюецца ў рабоце, як правіла, стандартным чынам: ‘які мае адносіны да...’. Агульны аб’ём выяўленых аб’яднанняў аднаасноўных прыметнікаў складае 917 пар і 198 шматкампанентных аб’яднанняў.

Навуковая навізна

Навуковая навізна дысертацыі заключаецца ў тым, што ў ёй упершыню ў беларускім мовазнаўстве комплексна даследаваны аднаасноўныя суфіксальныя прыметнікі, паміж якімі ўстанаўліваюцца сінанімічныя, паранімічныя або сінанімічна-паранімічныя адносіны.

На шырокім фактычным матэрыяле сістэматызаваны пары і шматкампанентныя аб’яднанні аднаасноўных суфіксальных ад’ектыўных дэрыватаў і ахарактарызаваны семантычныя і стылістычныя адносіны паміж іх складнікамі. Вызначаны комплекс спосабаў і сродкаў дыферэнцыяцыі плана выражэння аднаасноўных суфіксальных прыметнікаў і раскрыта іх роля ў фарміраванні сінанімічных і паранімічных аб’яднанняў. Праведзена кваліфікацыя адносін паміж ад’ектыўнымі дэрыватывамі з улікам першасных значэнняў кожнага складніка пары або шматкампанентнага аб’яднання. Устаноўлена залежнасць колькасці другасных значэнняў прыметнікаў ад характару зыходных сінанімічных або паранімічных адносін паміж імі і вызначаны ўмовы захавання гэтых адносін пры развіцці другасных значэнняў. Тэарэтычна абгрунтаваны статус элементаў семантычнай структуры слова, якія ў тлумачальных слоўніках падаюцца як адценні значэння або як канкрэтызацыя асноўнага значэння, і мэтазгоднасць іх кваліфікацыі як самастойных лексіка-семантычных варыянтаў.

Палажэнні, якія выносяцца на абарону

1. Словаўтваральны патэнцыял беларускай літаратурнай мовы ў галіне суфіксальнага ўтварэння ад’ектыўнай лексікі ахарактызуецца магчымасцю ўтварэння ад адной назоўнікавай, дзеяслоўнай або прыметнікавай асновы двух і

больш прыметнікаў, якія фарміруюць пары і шматкампанентныя аб'яднанні. У межах пар ад'ектыўныя дэрываты ўступаюць у сінанімічныя або паранімічныя адносіны, а ў шматкампанентных аб'яднаннях – у сінанімічныя, паранімічныя або адначасова ў сінанімічныя і паранімічныя адносіны. Найбольш частым вынікам утварэння ад адной асновы некалькіх прыметнікаў з'яўляюцца пары аднаасноўных дэрыватаў. Значную групу складаюць таксама трохкампанентныя аб'яднанні прыметнікаў-кадэрыватаў. Аб'яднанні з чатырма, пяццю, шасцю і сямю кампанентамі менш пашыраныя, аднак іх існаванне сведчыць пра магчымасці беларускага ад'ектыўнага словаўтварэння вельмі тонка размяжоўваць сэнсава-стылістычныя нюансы вытворных слоў выключна за кошт дыферэнцыяцыі дэрывацыйных сродкаў.

2. Словаўтваральная сістэма беларускай літаратурнай мовы з пункту гледжання яе скіраванасці ў працэсе ўтварэння аднаасноўных прыметнікаў на той ці іншы лексіка-семантычны эфект у плане суадносін паміж кампанентамі як пар, так і шматкампанентных аб'яднанняў характарызуецца амаль абсалютным балансам паміж сінаніміяй і параніміяй. Пры гэтым засведчаная тэндэнцыя да падтрымання парытэту паміж сінаніміяй і параніміяй у парах і трохкампанентных аб'яднаннях абумоўлівае такое становішча, што калі ад адной асновы ўтвараюцца тры і больш прыметнікаў, то значна часцей у такіх аб'яднаннях сінанімічныя і паранімічныя адносіны спалучаюцца, чым адносіны нейкага аднаго віду вызначаюць характар усяго аб'яднання.

3. Элементы семантычнай структуры слова, якія ў тлумачальных слоўніках падаюцца як канкрэтызацыя асноўнага значэння шляхам развіцця адпаведнай яму сфармуляванай у найбольш агульнай форме дэфініцыі за кошт тэкставых фрагментаў з больш вузкім зместам або, акрамя гэтага, якія прынята называць адценнямі значэння, у дастатковай ступені выяўляюць адзнакі самастойных адзінак у агульным аб'ёме плана зместу слова. На гэтай падставе іх мэтазгодна кваліфікаваць як асобныя лексіка-семантычныя варыянты лексем.

4. Развіццё другасных значэнняў у парах аднаасноўных прыметнікаў звязана з пэўнымі заканамернасцямі ў плане праяўлення семантычных узаемаадносін паміж апошнімі. Па-першае, калі прыметнікі ў пары паводле сваіх першасных значэнняў знаходзяцца ў сінанімічных адносінах, яны маюць схільнасць развіваць **аднолькавую** колькасць значэнняў, прычым чым больш шматзначнымі з'яўляюцца прыметнікі ў тых парах, дзе яны маюць аднолькавую колькасць значэнняў, тым большая імавернасць, што яны будуць знаходзіцца ў сінанімічных адносінах. І наадварот, калі аднаасноўныя прыметнікі паводле першасных значэнняў з'яўляюцца паранімамі, яны выяўляюць схільнасць да **дысбалансу** пры параўнанні аб'ёму іх семантыкі, прычым чым большай колькасцю значэнняў

адрозніваюцца складнікі пар, тым большая імавернасць, што яны будуць належаць да разраду паронімаў.

Па-другое, для пар, у якіх аднаасноўныя прыметнікі паводле свайго першаснага значэння з'яўляюцца **сінонімамі**, надзвычай істотнае значэнне ў плане магчымасці захавання імі зыходных сінанімічных адносін мае тое, ці развіваюць яны аднолькавую колькасць другасных значэнняў, ці гэта колькасць будзе для іх хоць бы мінімальна рознай: пры наяўнасці любой розніцы ў колькасці другасных значэнняў адпаведная пара будзе характарызавацца адносінамі няпоўнай сінаніміі; калі ж у пары зыходных сінонімаў развіваецца аднолькавая колькасць другасных значэнняў, адпаведныя прыметнікі, наадварот (але ўжо толькі як правіла), схільныя захоўваць зыходную для іх сінанімію, выступаючы як поўныя сінонімы, асабліва калі ў кожнага складніка пары развіваецца больш чым па адным другасным значэнні. З другога боку, для пар, у якіх аднаасноўныя прыметнікі паводле свайго першаснага значэння з'яўляюцца **паронімамі**, фактар аднолькавай / рознай колькасці другасных значэнняў у складнікаў пары для захавання зыходных для іх паранімічных адносін не вельмі істотны, прычым сярод усіх адзначаных пар вылучаецца група, у якой абодва складнікі пары маюць другасныя значэнні, але розную іх колькасць (трохі больш чым палавіна такіх пар характарызуецца адносінамі няпоўнай параніміі), тады як у тых парах, дзе ў іх складнікаў або роўная колькасць другасных значэнняў, або яна няроўная, але пры гэтым адзін са складнікаў адназначны, доля выпадкаў з адносінамі няпоўнай параніміі дастаткова ўстойлівая і складае блізка чвэрці ад усіх.

5. На фоне агульнасці ўтваральнай асновы вытворных прыметнікаў у межах адной сінанімічнай або паранімічнай пары, сінанімічнага, паранімічнага або сінанімічна-паранімічнага шматкампанентнага аб'яднання дыферэнцыяцыя плана выражэння дэрыватаў забяспечваецца рознымі спосабамі, найбольш распаўсюджаным з якіх з'яўляецца задзейнічанне розных суфіксаў. Нярэдка пры адрозненні ў суфіксах розніца ў плане выражэння вытворных прыметнікаў павялічваецца за кошт аднаго або некалькіх дапаможных спосабаў: адрознення ў месцы націску, супрацьпастаўленасці поўнай утваральнай асновы і скарачанай, наяўнасці / адсутнасці чаргаванняў ва ўтваральнай аснове, удзелу / няўдзелу інтэрфікса, супрацьпастаўленасці кароткай і поўнай формы прыметнікаў. Аднак у пэўных выпадках любы з пералічаных спосабаў можа быць задзейнічаны не як дапаможны, а ў статусе самастойнага (асноўнага). У сувязі з значнасцю ролі разнастайных спосабаў у фарміраванні сінанімічных і паранімічных пар, сінанімічных, паранімічных і сінанімічна-паранімічных шматкампанентных аб'яднанняў ёсць мэтазгоднасць бачыць гэты працэс і яго вынікі як такія, якія

адбываюцца паводле той ці іншай мадэлі – у адпаведнасці з задзейнічаннем канкрэтнага спосабу (спосабаў) з ліку пералічаных вышэй.

Асабісты ўклад саіскальніка вучонай ступені ў вынікі дысертацыі з аддзяленнем іх ад суаўтараў сумесных даследаванняў і публікацый

Дысертацыя з’яўляецца самастойным навуковым даследаваннем, якое праводзілася ў адпаведнасці з пастаўленымі мэтай і задачамі. Асноўныя палажэнні і практычныя вынікі па тэме даследавання атрыманы аўтарам асабіста і грунтоўна на аналізе самастойна сабранага, апрацаванага і сістэматызаванага фактычнага матэрыялу. Усе публікацыі саіскальніка падрыхтаваны асабіста без суаўтараў.

Апрабацыя дысертацыі і інфармацыя пра выкарыстанне яе вынікаў

Асноўныя палажэнні і вынікі дысертацыйнага даследавання прайшлі апрабацыю на 6 навуковых канферэнцыях: Рэспубліканскай навукова-практычнай канферэнцыі «Нацыянальна-культурны кампанент у літаратурнай і дыялектнай мове» (Брэст, 12 лютага 2021 г.), Рэспубліканскай навукова-практычнай канферэнцыі «Купалаўскія чытанні (да 140-годдзя з дня нараджэння Янкі Купалы)» (Гродна, 26 лістапада 2021 г.), Міжнароднай навуковай канферэнцыі «History, languages and cultures of the Slavic peoples: from origins to the future» (Прага, 25–26 лістапада 2021 г.), Рэспубліканскай навукова-практычнай канферэнцыі «Актуальныя пытанні навукі о мове» (Брэст, 25 сакавіка 2022 г.), Рэспубліканскай навукова-практычнай канферэнцыі «Нацыянальна-культурны кампанент у літаратурнай і дыялектнай мове» (Брэст, 24 лютага 2023 г.), Рэспубліканскай навукова-практычнай канферэнцыі «Купалаўскія чытанні» (Гродна, 17 лістапада 2023 г.). Вынікі праведзенага даследавання выкарыстоўваюцца ў навучальным працэсе кафедры беларускай філалогіі філалагічнага факультэта ўстановы адукацыі «Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы» (акт аб укараненні ад 11.10.2022 № 03-8/033).

Апублікаванасць вынікаў даследавання

Вынікі даследавання адлюстраваны ў 18 навуковых работах: 5 артыкулах у навуковых выданнях, якія адпавядаюць п. 19 Палажэння аб прысуджэнні вучоных ступеняў і прысваенні вучоных званняў у Рэспубліцы Беларусь (3,56 аўт. арк.); 7 артыкулах у зборніках навуковых прац (2,2 аўт. арк.); 6 публікацыях у зборніках матэрыялаў навуковых канферэнцый (1,51 аўт. арк.). Агульны аб’ём апублікаваных матэрыялаў – 7,27 аўт. арк.

Структура і аб’ём дысертацыі

Дысертацыя складаецца з пераліку тэрмінаў і іх азначэнняў, скарачэнняў і ўмоўных абазначэнняў, уводзін, агульнай характарыстыкі работы, трох гл. заключэння, спіса выкарыстаных крыніц, які ўключае бібліяграфічны спіс

(129 пазіцый) і спіс публікацый саіскальніка вучонай ступені (18 пазіцый), 8 дадаткаў. Агульны аб'ём дысERTAцыі складае 327 старонак, у тым ліку асноўны тэкст займае 122 старонкі, бібліяграфічны спіс размешчаны на 14 старонках, дадаткі – на 191 старонцы.

АСНОЎНАЯ ЧАСТКА

У першай главе «Тэарэтычныя праблемы даследавання аднаасноўных прыметнікаў», якая складаецца з чатырох раздзелаў і вывадаў па главе, праводзіцца аналітычны агляд навуковай літаратуры па тэме дысERTAцыі, разглядаюцца спрэчныя пытанні адносна размежавання прыметнікаў з тоеснай семантыкай, даследуюцца пытанні адносна словаўтваральнай сінаніміі і варыянтнасці, даецца ацэнка характару суаднесенасці паміж вытворнымі прыметнікамі, якія часткова ці поўна супадаюць у значэнні або семантычна адрозніваюцца адзін ад другога, вылучаюцца мадэлі ўтварэння сінанімічных і паранімічных аб'яднанняў.

У раздзеле 1.1 «Гісторыя даследавання аднаасноўных прыметнікаў з тоесным ці бліскім значэннем у працах мовазнаўцаў Беларусі, Расіі і Украіны» праведзены сістэмны агляд прац усходнеславянскіх даследчыкаў, якія закранаюць праблемы, што тычацца слоў з тоесным ці бліскім значэннем, разглядаюцца розныя падыходы да вызначэння паняццяў варыянтнасці і сінаніміі, паколькі аднаасноўныя прыметнікі (прыметнікі-кадэрываты), якія з'яўляюцца тоеснымі ў плане зместу (часткова або поўна), кваліфікуюцца некаторымі даследчыкамі як варыянты аднаго слова, іншымі – як словаўтваральныя сінанімы. Да вывучэння пытання з'явы сінаніміі звярталіся ў сваіх даследаваннях Л. М. Васільеў, П. С. Аляксандраў, Л. Б. Алефірэнка, А. П. Яўгеньева, Ю. Д. Апрэсян, С. Х. Ёфе, К. С. Гарбачэвіч, М. Ф. Палеўская, К. А. Іваннікава, А. У. Лагуціна, Т. П. Булатава, С. Г. Беражан, А. І. Главацкая, Г. А. Нікалаеў, В. У. Грыцкіх, Ю. А. Шэпель, Т. С. Графкова. Першымі выказалі меркаванне пра тоеснасць на ўзроўні лексем адзінак з нязначнымі адрозненнямі ў плане выражэння В. У. Вінаградаў і А. І. Смірніцкі, якія называлі «мадыфікацыі» адной і той жа лексічнай адзінкі варыянтамі. У беларускай лінгвістыцы да пытання варыянтнасці ў сваіх працах звярталіся Т. П. Піліповіч, І. Р. Шкраба, Т. І. Юхо, В. П. Красней, З. І. Бадзевіч, С. С. Клундук і іншыя мовазнаўцы. І. Р. Шкраба адзначае, што словаўтваральныя варыянты знаходзяцца на мяжы паміж лексічнымі і граматычнымі з'явамі і правесці «выразнае размежаванне граматычнай і лексічнай семантыкі вельмі няпроста, тым больш што ўтваральныя марфемы ў большай ці ў меншай ступені захоўваюць рэшткі лексічнай

самастойнасці»¹. Мы падзяляем пункт погляду Р. П. Рагожнікавай, якая сцвярджае, што словы, якія хоць і не заўсёды адрозніваюцца семантычна, уяўляюць сабой розныя словаўтваральныя адзінкі і тоеснасць значэнняў аднакаранёвых слоў – гэта тое, што збліжае асобныя словы з варыянтамі, але адрозненне іх марфалагічнай структуры, наяўнасць словаўтваральных афіксаў не дае магчымасці лічыць іх варыянтамі слоў. У дадатак да гэтага мы лічым, што паколькі вытворныя прыметнікі з тоеснай марфемнай структурай і адрозным месцам націску ўтвараюцца паводле розных словаўтваральных мадэляў, то гэта дазваляе кваліфікаваць і іх не як варыянты, а як самастойныя лексічныя адзінкі, што знаходзяцца ў сінанімічных адносінах. Аптымальнай для свайго даследавання мы бачым назву «словаўтваральныя сінанімы», і пад **словаўтваральнымі ад’ектыўнымі сінанімамі** ў рабоце маюцца на ўвазе аднаасноўныя прыметнікі, якія маюць тоесныя ці блізкія словаўтваральныя значэнні, якія ў іх выражаюцца праз розныя афіксы ці нават праз аднолькавыя афіксы – у тых выпадках, калі ўтварэнні з тоеснай марфемнай структурай маюць адрозны націск.

У раздзеле 1.2 «Гісторыя даследавання прыметнікаў-паранімаў у працах мовазнаўцаў Беларусі, Расіі і Украіны» праведзены агляд прац усходнеславянскіх даследчыкаў, якія ў той ці іншай ступені закраналі пытанні параніміі. Да вывучэння пытання параніміі звярталіся ў сваіх даследаваннях В. У. Вішнякова, А. М. Гвоздзеў, М. П. Калеснікаў, А. П. Крытэнка, Ю. А. Бельчыкаў, І. М. Кузняцова, Н. А. Янко-Трыніцкая, С. М. Грабчыкаў, У. М. Ніканаў, Л. У. Мінаева, Э. А. Балалыкіна, Л. П. Кунцэвіч, В. В. Варанюк, А. В. Патаніна, З. К. Ішкільдзіна, Т. С. Гелястанава, Я. А. Конева, Г. А. Нікалаеў, А. М. Дзямідава, В. П. Анціпіна, Ю. С. Палтавец, С. А. Аліева, А. І. Галаванава, Д. А. Іванова, Т. Крысенка і інш. З’ява параніміі разглядаецца даследчыкамі як у шырокім (А. М. Гвоздзеў, В. С. Ахманава, М. П. Калеснікаў), так і ў вузкім яе разуменні (Ю. А. Бельчыкаў, М. С. Панюшава, Л. П. Крысін, Д. Э. Разенталь, М. А. Целянкова, У. І. Красных, Э. А. Балалыкіна, В. У. Вішнякова, Г. А. Нікалаеў, Д. А. Іванова). Прадстаўнікі першага кірунку адносяць да паранімаў усе сугучныя словы, якія маюць выпадковае гукавое падабенства, або словы з блізкім, але нятоесным напісаннем. Крытэрыем аб’яднання такіх слоў у паранімічныя пары з’яўляецца магчымасць аказіянальнага змешвання ў маўленні. Прадстаўнікі другога напрамку адносяць да паранімаў толькі аднакаранёвыя словы. В. У. Вішнякова ў сваім даследаванні адзначае, што «паранімы – гэта блізкія па гучанні аднакаранёвыя словы з націскам на адным і тым жа складзе, якія адносяцца да адной часціны мовы, аднаго роду ці віду, але якія выражаюць розныя

¹ Шкраба, І. Р. Варыянтнасць у сучаснай беларускай мове : (структурна-граматычны і функцыянальна-дынамічны аспекты) / І. Р. Шкраба. – Мн. : Асар, 2004. – С. 81.

сэнсавыя паняцці»². У лінгвістычных працах мовазнаўцаў прадстаўлены розныя класіфікацыі паронімаў, што сведчыць пра адсутнасць адзінага погляду і на тыпы або віды паранімічных аб'яднанняў. Некаторыя з мовазнаўцаў уключаюць у свае класіфікацыі як аднакаранёвыя, так і рознакаранёвыя словы, іншыя – толькі аднакаранёвыя. В. У. Вішняковай вылучаны поўныя, няпоўныя і частковыя паранімы (або квазіпаранімы). Мовазнаўцамі Ю. А. Бельчыкавым і М. С. Панюшавай была прапанавана класіфікацыя паронімаў, што ўключае дзве іх групы: 1) абсалютныя, або поўныя, паранімы; 2) няпоўныя паранімы. У беларускім мовазнаўстве праблема параніміі таксама распрацоўвалася некаторымі даследчыкамі (С. М. Грабчыкаў, А. Я. Баханькоў, А. І. Шаблоўскі, В. М. Лапанік, С. М. Запрудскі), але нельга прызнаць яе вырашанай і ўсебакова даследаванай. Як **словаўтваральныя ад'ектыўныя паранімы** намі вызначаюцца ўтвораныя ад адной асновы прыметнікі, што маюць адрозныя лексічныя значэнні, якія ў іх выражаюцца пры дапамозе розных (радзей – аднолькавых) словаўтваральных афіксаў, а ў словах з тоеснай марфемнай структурай – разнамеснага націску.

У раздзеле 1.3 «**Словаўтваральная сінанімія і словаўтваральная паранімія ў беларускай літаратурнай мове**» разглядаюцца падыходы да размежавання словаўтваральнай сінаніміі і параніміі ў працах такіх усходнеславянскіх лінгвістаў, як Г. А. Нікалаеў, В. У. Грыцкіх, Д. А. Іванова, Ю. А. Шэпель. Адзначаецца, што ў лінгвістыцы адсутнічаюць агульнапрынятыя азначэнні словаўтваральных сінанімаў і паронімаў. Праблемным і нявырашаным застаецца таксама пытанне характару суадносін паміж словаўтваральнай сінаніміяй і словаўтваральнай параніміяй. Раздзел складаецца з трох падраздзелаў. У падраздзеле 1.3.1 даследуюцца словаўтваральныя сінанімы ў беларускай літаратурнай мове. Адзначаецца, што словаўтваральная сінанімія разглядаецца даследчыкамі як асаблівы тып сінаніміі, які адлюстроўвае ўзаемадзеянне словаўтваральных тыпаў (Г. А. Нікалаеў, В. У. Грыцкіх). В. У. Грыцкіх трактуе словаўтваральную сінанімію як «вынік збліжэння словаўтваральных тыпаў, якія характарызуюцца ідэнтычнымі словаўтваральнымі сувязямі, ідэнтычным словаўтваральным значэннем і рознымі словаўтваральнымі сродкамі»³. А на думку Г. А. Нікалаева, «словаўтваральная сінанімія – асаблівы тып сінаніміі, якая адлюстроўвае розныя ступені семантычнага збліжэння словаўтваральных тыпаў ад поўнай узаемазаменнасці да сумніўнага семантычнага падабенства»⁴. Менавіта

² Вішнякова, О. В. Паронимы в русском языке / О. В. Вишнякова. – М. : Высш. школа, 1974. – С. 4.

³ Грыцких, О. В. Словообразовательная субстантивная синонимия в немецком и русском языках : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / Грыцких Ольга Владимировна ; Казан. гос. ун-т им В. И. Ульянова-Ленина. – Казань, 2005. – С. 8.

⁴ Николаев, Г. А. Словообразовательная синонимия и обратная соотносительность / Г. А. Николаев // Развитие синонимических отношений в истории русского языка. – Ижевск : УдГУ, 1980. – С. 6.

такое «сумніўнае падабенства» абумоўлівае розніцу ў семантыцы аднакаранёвых вытворных лексем, якая можа выяўляцца, напрыклад, праз іх неаднолькавую спалучальнасць, а ў пэўных выпадках прыводзіць да ўзнікнення параніміі. У падраздзеле 1.3.2 разглядаюцца словаўтваральныя паранімы ў беларускай літаратурнай мове. Даследчыкі Г. А. Нікалаеў і Д. А. Іванова адзначаюць, што словаўтваральная паранімія мае таксама тыпавы характар. Паранімічнымі словаўтваральнымі тыпамі называюць словаўтваральныя тыпы, якія характарызуюцца аднолькавымі словаўтваральнымі сувязямі, рознымі словаўтваральнымі сродкамі і паранімічнымі значэннямі, у пэўнай меры суадноснымі, але не тоеснымі (Г. А. Нікалаеў, Д. А. Іванова). У падраздзеле 1.3.3 разглядаецца характар суадносін паміж словаўтваральнай сінаніміяй і словаўтваральнай параніміяй. Адзначаецца, што словаўтваральная сінанімія і словаўтваральная паранімія выступаюць як з’явы сістэмы словаўтварэння, якія знаходзяцца ў цеснай узаемасувязі. Падкрэсліваецца, што ў праекцыі на некаторыя пары або групы слоў можна ўбачыць, што гэтыя з’явы могуць збліжацца адна з адной, у выніку чаго становіцца актуальнай праблема іх размежавання.

У раздзеле 1.4 «Сінанімічныя і паранімічныя аб’яднанні аднаасноўных прыметнікаў у беларускай літаратурнай мове» адлюстраваны вынікі назіранняў за тым, у апоры на якія фактары і якімі шляхамі забяспечваецца фармальная дыферэнцыяцыя ў межах сінанімічных і паранімічных аб’яднанняў прыметнікаў, утвораных ад адной асновы, у беларускай літаратурнай мове. Для кожнай мадэлі ўтварэння як сінанімічных, так і паранімічных аб’яднанняў прыметнікаў прыводзіцца шэраг прыкладаў і даецца аналіз. Адзначаецца, што сінанімічныя аб’яднанні ўзнікаюць на аснове аднаго лексіка-семантычнага варыянта (далей – ЛСВ) лексемы, а паранімічныя – на аснове аднаго або розных ЛСВ лексемы, пры дапамозе розных ці аднолькавых афіксаў. Раздзел складаецца з двух падраздзелаў. У падраздзеле 1.4.1 разглядаюцца **мадэлі ўтварэння сінанімічных радоў (аб’яднанняў):** **Мадэль 1.** Сінонімы ўтвараюцца пры дапамозе розных суфіксаў (*папірусавы – папірусны, сінелевы – сінельны, пузыраваты – пузырысты*); **Мадэль 2.** Сінонімы маюць тоесную марфемную структуру, але адрозніваюцца месцам націску (*шапаткі – шапо́ткі, цырато́вы – цыра́тавы, ядлаўцо́вы – ядло́ўцавы*); **Мадэль 3.** Сінанімічныя словы маюць аднолькавыя суфіксы, але пры ўтварэнні аднаго з прыметнікаў суфіксацыя суправаджаецца скарачэннем асновы (*ячменны – ячны*); **Мадэль 4.** Сінонімы ўтвараюцца пры дапамозе аднолькавага суфікса, але пры дэрывацыі аднаго з прыметнікаў суфіксацыя спалучаецца з інтэрфіксацыяй (*юннатаўскі – юннацкі*); **Мадэль 5.** Сінонімы ўтвараюцца пра дапамозе аднолькавага суфікса; пры дэрывацыі аднаго з прыметнікаў суфіксацыя спалучаецца з інтэрфіксацыяй, а для

другога прыметніка характэрнае скарачэнне асновы (*назыўны – называльны, прамыўны – прамывальны*); **Мадэль 6.** Сінонімы ўтвараюцца пры дапамозе розных суфіксаў; для аднаго прыметніка характэрнае скарачэнне асновы (*медыцынскі – медычны*); **Мадэль 7.** Сінонімы ўтвараюцца пра дапамозе розных суфіксаў; адзін са складнікаў пары мае кароткую форму (у назоўным і вінавальным склонах), а другі мае поўную форму; пры дэрывацыі другога складніка суфіксацыя спалучаецца з інтэрфіксацыяй (*эзонаў – эзонаўскі*). **Мадэль 8.** Словы маюць аднолькавыя суфіксы, пры ўтварэнні аднаго з іх ва ўтваральнай аснове адбылося марфаналагічнае чаргаванне (*мяшочны – мяшэчны*).

Адзначаецца, што словаўтваральнай сінаніміі ўласцівы тыпавы характар, што выяўляецца праз мадэлі, якія адпавядаюць пэўным тыпам. Паводле пэўных мадэляў складаюцца сінанімічныя рады аднаасноўных прыметнікаў. Рэгулярнасць мадэляў утварэння сінанімічных радоў прыметнікаў-кадэрыватаў вельмі розная: ад найвышэйшай ступені сваёй рэалізацыі (як для пар тыпу *абрусаваы – абрусны*, дзе прыметнікі адрозніваюцца словаўтваральнымі суфіксамі) да мінімальнай (як, напрыклад, для пары *эзонаў – эзонаўскі*), калі мадэль прадстаўлена ўсяго адной парай сінанімічных утварэнняў. У падраздзеле 1.4.2 адлюстраваны вынікі назіранняў за тым, у апоры на якія фактары і якімі шляхамі складаюцца паранімічныя аб'яднанні прыметнікаў-кадэрыватаў. **Мадэлі ўтварэння паранімічных аб'яднанняў уключаюць наступныя:** **Мадэль 1.** Паранімы ўзыходзяць да аднаго ЛСВ пэўнай лексемы, а дыферэнцыятарамі словаўтваральных значэнняў выступаюць розныя суфіксы (*пыльны – пылавы, прастудлівы – прастудны, вавёркавы – вавёрчын*); **Мадэль 2.** Паранімы ўзыходзяць да розных ЛСВ лексемы, а розныя суфіксы ўзмацняюць адрознасць іх семантыкі (*павуцінная сетка – павуцінавы невад, жытнёвае поле – жытні хлеб, гразкія дарогі – гразевыя ванны*); **Мадэль 3.** Паранімы ўзыходзяць да аднаго ЛСВ, маюць тоесную марфемную структуру, а дыферэнцыятарам словаўтваральных значэнняў выступае націск (*людскі – людскі́, нарыўны – нарыўны́, сазана́вы – сазано́вы, частка́вы – частко́вы*); **Мадэль 4.** Паранімы з аднолькавымі суфіксамі ўзыходзяць да розных ЛСВ, а дыферэнцыятарам словаўтваральных значэнняў выступае націск (*стрыжнявы́ корань канюшыны – стрыжнё́вая плынь ракі, палявыя работы – поле́вая семантыка*); **Мадэль 5.** Паранімы з аднолькавымі суфіксамі ўзыходзяць да аднаго ЛСВ; адзін са складнікаў паранімічнай пары прадстаўлены ў кароткай форме (у назоўным і вінавальным склонах), а другі мае поўную форму (*вожыкаў – вожыкавы, кракадзілаў – кракадзілавы, жабін – жабіны*); **Мадэль 6.** Паранімы ўзыходзяць да аднаго ЛСВ; адзін са складнікаў паранімічнай пары прадстаўлены кароткай формай (у назоўным і вінавальным склонах), а другі мае поўную форму; асноўнымі дыферэнцыятарамі

словаўтваральных значэнняў выступаюць розныя суфіксы (*дзікоў – дзічыны, снегіроў – снегірыны, вепрукоў – вепручыны, камароў – камарыны*).

У другой главе **«Сінанімія і паранімія аднаасноўных прыметнікаў беларускай літаратурнай мовы паводле іх першасных значэнняў»** адзначаецца, што аднаасноўныя прыметнікі фарміруюць пары і шматкампанентныя аб’яднанні, у межах якіх ад’ектыўныя ўтварэнні ўступаюць у адносіны або сінаніміі, або параніміі, а ў шматкампанентных аб’яднаннях, акрамя таго, – як сінаніміі, так і параніміі. Пры вызначэнні семантычных адносін паміж словамі ў парах (аб’яднаннях) дзеля атрымання несупярэчлівай класіфікацыі пар (шматкампанентных аб’яднанняў) аднаасноўных прыметнікаў у гэтай главе прыменена рэдукцыя аб’екта даследавання: пры ўстанаўленні семантычных адносін паміж аднаасноўнымі прыметнікамі бяруцца ў разлік толькі іх першасныя значэнні. Мэтазгоднасць і дастатковая карэктнасць гэтага падыходу грунтуецца на тым, што найбольш сутнасным, а таму паказальным для агульнай семантыкі прыметніка з’яўляецца найчасцей яго першаснае значэнне, якое, як правіла, выступае зыходным пры ўзнікненні новых ЛСВ адпаведнай лексемы, паколькі мнагазначнасць – гэта «наяўнасць у слове некалькіх звязаных паміж сабой значэнняў, якія развіліся з першапачатковага значэння»⁵. Глава складаецца з трох раздзелаў і вывадаў па главе.

У раздзеле 2.1 **«Пары аднаасноўных прыметнікаў паводле іх першасных значэнняў»** даследуюцца пары словаўтваральных прыметнікаў-сінонімаў і словаўтваральных прыметнікаў-паранімаў беларускай літаратурнай мовы. Усяго вылучана 917 пар, у межах якіх 442 пары прыметнікаў маюць тоесныя ці блізкія значэнні (словаўтваральныя сінонімы), 475 пар – адрозныя (словаўтваральныя паранімы). Раздзел складаецца з 2 падраздзелаў. У падраздзеле 2.1.1 разглядаюцца пары словаўтваральных прыметнікаў-сінонімаў, сярод якіх вылучаюцца розныя тыпы сінонімаў: абсалютныя, семантычныя, стылістычныя і семантычна-стылістычныя. У колькасных адносінах сярод пар аднаасноўных дэрыватаў абсалютныя сінонімы ў значнай меры пераважаюць над астатнімі тыпамі сінонімаў. У падраздзеле 2.1.2 даследуюцца пары словаўтваральных прыметнікаў-паранімаў. З улікам стылістычнай характарыстыкі самай шматлікай па колькасці пар сярод ад’ектыўных паранімаў з’яўляецца група, дзе абодва складнікі з’яўляюцца немаркіраванымі словамі (324 пары). Адзначаецца, што немаркіраваныя прыметнікі-кадэрываты беларускай літаратурнай мовы ў нязначнай ступені схільныя больш да развіцця паранімічных адносін, чым сінанімічных, аб чым сведчыць перавага вылучаных паранімічных пар (324 пары,

⁵ Сцяцко, П. У. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў / П. У. Сцяцко, М. Ф. Гуліцкі, Л. А. Антанюк ; пад рэд. М. В. Бірылы, П. У. Сцяцко. – Мн. : Вышэйшая школа, 1990. – С. 81.

што склала 53 % ад агульнай колькасці вылучаных пар аднаасноўных прыметнікаў, складнікамі якіх з’яўляюцца немаркіраваныя словы) над сінанімічнымі (287 пар, што склала 47 % ад агульнай колькасці вылучаных пар аднаасноўных прыметнікаў, складнікамі якіх з’яўляюцца немаркіраваныя словы). Маркіраваныя аднаасноўныя прыметнікі больш схільныя развіваць сінанімічныя адносіны, чым паранімічныя. Адзначаны 85 пар маркіраваных аднаасноўных прыметнікаў, што маюць тоесныя ці блізкія значэнні (што склала 60,3 % ад агульнай колькасці вылучаных пар аднаасноўных прыметнікаў, складнікамі якіх з’яўляюцца маркіраваныя словы), і 56 пар з паранімічнымі значэннямі (што склала 39,7 % ад агульнай колькасці вылучаных пар аднаасноўных прыметнікаў, складнікамі якіх з’яўляюцца маркіраваныя словы). Пары, утвораныя разнароднымі словамі (немаркіраванымі і маркіраванымі аднаасноўнымі прыметнікамі), што маюць адрозненне ў стылістычным плане ці адносна сферы ўжывання, больш схільныя да развіцця паранімічных адносін, чым сінанімічных (вылучана 95 пар прыметнікаў-паранімаў супраць 45 пар прыметнікаў-сінонімаў). У цэлым прыметнікі-кадэрываты беларускай літаратурнай мовы, калі яны ўтвараюць сінанімічныя і паранімічныя пары, знаходзяцца практычна ў балансе – у суадносінах 48,2 % на 51,8 % (442 пары сінонімаў супраць 475 пар паранімаў).

У раздзеле 2.2 **«Шматкампанентныя аб’яднанні аднаасноўных прыметнікаў»** паказваецца, што сінанімічныя і паранімічныя адносіны паміж аднаасноўнымі прыметнікамі могуць выяўляцца не толькі ў парах слоў, але і ахопліваць аб’яднанні большай колькасці дэрыватаў у межах аднаго словаўтваральнага гнязда. Паколькі адносіны паміж аднаасноўнымі прыметнікамі ў шматкампанентных аб’яднаннях могуць быць неаднастайнымі, (г. зн., не выключна сінанімічнымі або, наадварот, паранімічнымі), аналіз дапаўняецца аб’яднаннямі змяшанага характару. Усяго вылучана 198 шматкампанентных аб’яднанняў. Раздзел складаецца з двух падраздзелаў. У падраздзеле 2.2.1 разглядаюцца сінанімічныя шматкампанентныя аб’яднанні аднаасноўных прыметнікаў (35 аб’яднанняў з сінанімічнымі адносінамі). Адзначаецца, што сярод шматкампанентных аб’яднанняў аднаасноўных утварэнняў з тоесным ці блізкім значэннем практычна ўсе ўключаюць тры кампаненты. Анамальнымі выпадкамі на іх фоне з’яўляюцца пяці- і сямікампанентныя аб’яднанні прыметнікаў-кадэрыватаў з сінанімічнымі значэннямі. Падкрэсліваецца, што пры адсутнасці чатырохкампанентных ці шасцікампанентных сінанімічных аб’яднанняў аднаасноўных прыметнікаў у беларускай мове ад дзвюх асноў аказалася магчымым утварэнне сінанімічных ад’ектыўных дэрыватаў адпаведна па пяці і сямі розных словаўтваральных мадэлях. У падраздзеле 2.2.2 даследуюцца паранімічныя шматкампанентныя аб’яднанні аднаасноўных прыметнікаў (усяго

вылучана 34 паранімічныя аб'яднанні). Аднаасноўныя ад'ектыўныя дэрываты здольныя ўтвараць шматкампанентныя паранімічныя аб'яднанні, якія ўключаюць тры ці чатыры кампаненты. Трохкампанентныя аб'яднанні прыметнікаў-паранімаў складаюць 85,3 % ад агульнай колькасці шматкампанентных паранімічных аб'яднанняў (29 аб'яднанняў). Чатырохкампанентныя аб'яднанні прыметнікаў-паранімаў прадстаўлены толькі пяццю аб'яднаннямі аднаасноўных прыметнікаў, што складае 14,7 % ад агульнай колькасці вылучаных шматкампанентных паранімічных аб'яднанняў (5 аб'яднанняў). Адзначаецца, што аднаасноўныя прыметнікі-паранімы не аб'ядноўваюцца ў пяці- ці сямікампанентныя структуры (як гэта мае месца з сінанімічнымі ўтварэннямі), у той час як чатырохкампанентныя сінанімічныя аб'яднанні ўвогуле адсутнічаюць у беларускай мове, а вось паранімічным прыметнікам, наадварот, уласцівая магчымасць утвараць такія аб'яднанні.

У раздзеле 2.3 «Змяшаныя шматкампанентныя аб'яднанні аднаасноўных прыметнікаў» адзначаецца, што магчымасць камбінавання сінанімічных і паранімічных адносін можна праілюстраваць на прыкладзе шматкампанентных аб'яднанняў аднаасноўных прыметнікаў, што маюць у сваім складзе ад трох да сямі кампанентаў. Сярод змяшаных шматкампанентных аб'яднанняў вылучана 129, сярод якіх: 79 аб'яднанняў прыметнікаў, якія прадстаўлены трыма аднаасноўнымі ўтварэннямі; 37 чатырохкампанентных аб'яднанняў прыметнікаў-кадэрыватаў; пяцікампанентных – 9; а шасці- і сямікампанентных аб'яднанняў зафіксавана па 2. Перавага змяшаных шматкампанентных аб'яднанняў аднаасноўных прыметнікаў (129 аб'яднанняў) над шматкампанентнымі аб'яднаннямі прыметнікаў-сінонімаў (35 аб'яднанняў) і прыметнікаў-паранімаў (34 аб'яднанні) дае падставы сцвярджаць, што ўтвораныя ад адной асновы дэрываты больш схільныя да камбінавання сінанімічна-паранімічных адносін. Само існаванне ў беларускай літаратурнай мове змяшаных шматкампанентных аб'яднанняў аднаасноўных прыметнікаў сведчыць пра тое, што адна і тая ж утваральная аснова, спалучаючыся з рознымі суфіксамі (радзей – з аднолькавымі), здольная да таго, каб у адным выпадку генерыраваць шэраг слоў з тоеснымі ці блізкімі значэннямі, а ў іншым – з адрознымі лексічнымі значэннямі.

У трэцяй главе «Сінанімія і паранімія аднаасноўных прыметнікаў беларускай літаратурнай мовы ў аспекце іх мнагазначнасці» паказваецца, як сінанімія і паранімія праяўляюцца ва ўзаемаадносінах паміж аднаасноўнымі прыметнікамі; даследуюцца адназначныя і шматзначныя ад'ектыўныя ўтварэнні сучаснай беларускай літаратурнай мовы з пункту гледжання іх суадносін з улікам аб'ёму семантыкі ў суме ўсіх іх ЛСВ. Адценне значэння ацэньваецца як асобны самастойны ЛСВ пэўнага слова. Фрагменты дэфініцый, у якіх выражаюцца семы

канкрэтызавальнага характару, таксама прымаюцца ў якасці самастойнага ЛСВ прыметніка – у тых выпадках, калі адпаведная дадатковая семантыка не падмацоўвае сінанімічныя або паранімічныя адносіны, якія ўстанаўліваюцца для гэтага прыметніка ў стасунку да іншага прыметніка на грунце іх асноўных значэнняў, а «супярэчыць» гэтым адносінам ці «разбурае» іх і вядзе да пераходу аб'яднанняў вытворных ад'ектываў з аднаго лексічнага разраду ў іншы. Глава складаецца з двух раздзелаў.

У раздзеле 3.1 «Адценне значэння як самастойны лексіка-семантычны варыянт» адзначаецца, што элементы семантычнай структуры слова, якія ў тлумачальных слоўніках падаюцца як канкрэтызацыя асноўнага значэння або якія прынята называць адценнямі значэння, у дастатковай ступені выяўляюць адзнакі самастойных адзінак у агульным аб'ёме плана зместу слова. Разглядаюцца шматлікія выпадкі, калі звязаная з асноўным значэннем пэўнага слова дадатковая семантыка (адценне значэння ці семантыка, адлюстраваная ў фрагменце слоўнікавай дэфініцыі), выступаючы як семантычная канкрэтызацыя, удакладненне ядзернай часткі гэтага значэння, не падмацоўвае сінанімічныя або паранімічныя адносіны, якія ўстанаўліваюцца для гэтага прыметніка ў стасунку да іншага прыметніка на грунце іх асноўных значэнняў, а ўступае ў супярэчнасць з гэтымі адносінамі, разбураючы іх і абумоўліваючы пераход пар вытворных ад'ектываў з разраду поўных сінонімаў у разрад няпоўных сінонімаў (*шабельны ўдар / шаблевы ўдар*, але толькі *шабельная конніца* ці *гусельны звон / гуслярны звон*, але толькі *гусельныя струны*) або, радзей, з разраду поўных паронімаў у разрад няпоўных паронімаў.

Раздзел 3.2 «Пары аднаасноўных прыметнікаў паводле поўнага аб'ёму іх семантыкі» складаецца з двух падраздзелаў. У падраздзеле 3.2.1 разглядаюцца пары аднаасноўных прыметнікаў з аднолькавай колькасцю значэнняў (555 пар), сярод якіх адзначаны: 1) пары, у якіх абодва складнікі супадаюць ці блізкія ўсімі сваімі значэннямі; 2) пары, у якіх абодва прыметнікі супадаюць у асноўным значэнні, але маюць разыходжанне за кошт другасных значэнняў ці за кошт асобных фрагментаў дэфініцый, адценняў значэнняў; 3) пары, у якіх абодва дэрываты маюць семантычнае разыходжанне ў поўным аб'ёме; 4) пары, у якіх абодва дэрываты маюць семантычнае разыходжанне ў першасных значэннях, але маюць частковае супадзенне ў другасных значэннях ці за кошт асобных фрагментаў дэфініцый, адценняў значэнняў.

Пары з аднолькавай колькасцю значэнняў уключаюць: 1) пары, у якіх абодва складнікі з'яўляюцца адназначнымі прыметнікамі (350 пар, 198 з якіх супадаюць сваімі значэннямі, а астатнія 152 пары адназначных прыметнікаў маюць разыходжанне ў поўным аб'ёме сваёй семантыкі); 2) пары, у якіх абодва

складнікі з'яўляюцца шматзначнымі прыметнікамі (205 пар). Адзначаецца, што адназначныя прыметнікі-кадэрываты беларускай літаратурнай мовы ў большай ступені схільныя да развіцця сінанімічных адносін. Шматзначныя ж пары прыметнікаў з аднолькавай колькасцю значэнняў яшчэ часцей аказваюцца сінанімічнымі (159 сінанімічных пар супраць 46 паранімічных), асабліва калі ў кожнага складніка пары развіваецца больш чым па адным другасным значэнні (57 сінанімічных пар супраць 5 паранімічных). У падраздзеле 3.2.2 разглядаюцца пары аднаасноўных прыметнікаў з рознай колькасцю значэнняў (362 пары). 1) Пары, у якіх адзін прыметнік адназначны, а другі шматзначны (276 пар), сярод якіх выявіліся няпоўныя сінанімы (55 пар), поўныя паранімы (164 пары) і няпоўныя паранімы (57 пар). Не вылучана ніводнай пары дэрыватаў з адносінамі поўнай сінаніміі, а гэта азначае, што развіццё адным з аднаасноўных дэрыватаў другасных значэнняў непазбежна прыводзіць да немагчымасці захавання поўнай сінаніміі. У такіх парах сінанімія выяўляецца толькі часткова, за кошт першасных значэнняў дэрыватаў, і мае статус няпоўнай. 2) Пары, у якіх абодва прыметнікі – шматзначныя словы з рознай колькасцю значэнняў (86 пар). Сярод пар прыметнікаў з рознай колькасцю значэнняў пераважаюць ужо паранімічныя з доляй, роўнай 76,5 % (277 пар паранімаў супраць 85 пар сінанімаў), а сярод пар, у якіх адзін з прыметнікаў адназначны, а другі мае тры і больш значэнняў, паранімічных ужо 85,9 % (85 пар паранімаў супраць 14 пар сінанімаў). Робіцца выснова, што калі аднаасноўныя прыметнікі паводле першасных значэнняў з'яўляюцца паранімамі, яны выяўляюць схільнасць да **дысбалансу** пры параўнанні аб'ёму іх семантыкі, прычым чым большай колькасцю значэнняў адрозніваюцца складнікі пар, тым большая імавернасць, што яны будуць належаць да разрады паранімаў. І наадварот, калі аднаасноўныя прыметнікі ў пары паводле сваіх першасных значэнняў знаходзяцца ў сінанімічных адносінах, яны маюць схільнасць развіваць **аднолькавую** колькасць значэнняў, прычым чым больш шматзначнымі з'яўляюцца прыметнікі ў тых парах, дзе яны маюць аднолькавую колькасць значэнняў, тым большая імавернасць, што яны будуць знаходзіцца ў сінанімічных адносінах.

ЗАКЛЮЧЭННЕ

Асноўныя навуковыя вынікі дысертацыі

Па выніках даследавання аднаасноўных суфіксальных прыметнікаў беларускай літаратурнай мовы можна зрабіць наступныя высновы:

1. Словаўтваральны патэнцыял беларускай літаратурнай мовы ў галіне суфіксальнага ўтварэння ад'ектыўнай лексікі характарызуецца актыўным

утварэннем прыметнікаў ад адной асновы слоў розных часцін мовы. Аднаасноўныя прыметнікі (прыметнікі-кадэрываты) фарміруюць пары і шматкампанентныя аб'яднанні, у межах якіх ад'ектыўныя ўтварэнні ўступаюць у адносіны або сінаніміі, або параніміі, а ў шматкампанентных аб'яднаннях, акрамя таго, – як сінаніміі, так і параніміі. Найбольш частым вынікам спараджэння ў беларускай літаратурнай мове множнай ад'ектыўнай лексікі адной утваральнай асновай з'яўляецца фарміраванне пар паралельных аднаго другому прыметнікаў, якіх у працэсе даследавання зафіксавана 917. У значнай ступені выражана здольнасць асноў утвараць таксама трохкампанентныя аб'яднанні прыметнікаў-кадэрыватаў (зафіксавана 141 такое аб'яднанне). Менш паказальнымі з'яўляюцца аб'яднанні з колькасцю кампанентаў, большай за тры, аднак само існаванне аб'яднанняў з чатырма, пяццю, шасцю і сямю кампанентамі сведчыць пра магчымасць беларускага ад'ектыўнага словаўтварэння вельмі тонка размяжоўваць сэнсава-стылістычныя нюансы вытворных слоў толькі за кошт дыферэнцыяцыі дэрывацыйных сродкаў [1; 2; 4–7; 9; 10; 12–15; 18].

2. Словаўтваральны патэнцыял беларускай літаратурнай мовы з пункту гледжання яго скіраванасці ў працэсе ўтварэння аднаасноўных прыметнікаў на той ці іншы лексіка-семантычны эфект у плане суадносін паміж кампанентамі як пар, так і шматкампанентных аб'яднанняў характарызуецца амаль абсалютным балансам паміж сінаніміяй і параніміяй (сінанімічных пар зафіксавана 442, паранімічных – 475; сінанімічных трохкампанентных аб'яднанняў – 33, паранімічных – 29).

Пры гэтым засведчаная тэндэнцыя да падтрымання парытэту паміж сінаніміяй і параніміяй у парах і трохкампанентных аб'яднаннях абумоўлівае такое становішча, што калі ад адной асновы ўтвараюцца тры і больш прыметнікаў, то значна часцей у такіх аб'яднаннях сінанімічныя і паранімічныя адносіны спалучаюцца, чым адносіны нейкага аднаго віду вызначаюць характар усяго аб'яднання. Так, калі сінанімічных і паранімічных трохкампанентных аб'яднанняў у суме зафіксавана 62, то змяшаных сінанімічна-паранімічных – 79; калі пры адсутнасці сінанімічных чатырохкампанентных аб'яднанняў паранімічных налічваецца 5, то змяшаных – 37; а таксама: сярод пяцікампанентных аб'яднанняў засведчана адно сінанімічнае і 9 змяшаных; сярод шасцікампанентных – 2 змяшаныя; сярод сямікампанентных – 1 сінанімічнае і 2 змяшаныя [1; 5; 7; 9; 10].

3. Элементы семантычнай структуры слова, якія ў тлумачальных слоўніках падаюцца як канкрэтызацыя асноўнага значэння шляхам развіцця адпаведнай яму сфармуляванай у найбольш агульнай форме дэфініцыі за кошт

тэкставых фрагментаў з больш вузкім зместам або, акрамя гэтага, якія прынята называць адценнямі значэння, у дастатковай ступені выяўляюць адзнакі самастойных адзінак у агульным аб'ёме плана зместу слова.

Гэта пацвярджаюць шматлікія выпадкі, калі звязаная з асноўным значэннем пэўнага слова дадатковая семантыка (адценне значэння ці семантыка, адлюстраваная ў фрагменце слоўнікавай дэфініцыі), выступаючы як семантычная канкрэтызацыя, удакладненне ядзернай часткі гэтага значэння, не падмацоўвае сінанімічныя або паранімічныя адносіны, якія ўстанаўліваюцца для гэтага прыметніка ў стасунку да іншага прыметніка на грунце іх асноўных значэнняў, а ўступае ў супярэчнасць з гэтымі адносінамі, разбураючы іх і абумоўліваючы пераход пар вытворных ад'ектываў з разраду поўных сінанімаў у разрад няпоўных сінанімаў або, радзей, з разраду поўных паранімаў у разрад няпоўных паранімаў.

На гэтай падставе азначаныя элементы семантычнай структуры слова мэтазгодна кваліфікаваць як асобныя лексіка-семантычныя варыянты лексемы [3; 11; 12; 17].

4. Развіццё другасных значэнняў у парах аднаасноўных прыметнікаў звязана з пэўнымі заканамернасцямі ў плане праяўлення семантычных узаемаадносін паміж апошнімі. Калі прыметнікі-кадэрываты ў пары паводле сваіх першасных значэнняў знаходзяцца ў сінанімічных адносінах, яны маюць схільнасць развіваць аднолькавую колькасць значэнняў, прычым чым больш шматзначнымі з'яўляюцца прыметнікі ў тых парах, дзе яны маюць аднолькавую колькасць значэнняў, тым большая імавернасць, што яны будуць знаходзіцца ў сінанімічных адносінах. Так, калі ў беларускай літаратурнай мове сінанімічныя і паранімічныя пары ў межах агульнага іх аб'ёму знаходзяцца практычна ў балансе – у суадносінах 48,2 % на 51,8 % (442 пары сінанімаў супраць 475 пар паранімаў), то сярод пар шматзначных прыметнікаў з аднолькавай колькасцю значэнняў сінанімічныя складаюць 77,6 % (159 пар сінанімаў супраць 46 пар паранімаў), а сярод пар, у якіх прыметнікі маюць па тры, чатыры, пяць або шэсць значэнняў, сінанімічных ужо 91,9 % (57 пар сінанімаў супраць 5 пар паранімаў).

І наадварот, калі аднаасноўныя прыметнікі паводле першасных значэнняў з'яўляюцца паранімамі, яны выяўляюць схільнасць да дысбалансу пры параўнанні аб'ёму іх семантыкі, прычым чым большай колькасцю значэнняў адрозніваюцца складнікі пар, тым большая імавернасць, што яны будуць належаць да разраду паранімаў. Так, сярод пар прыметнікаў з рознай колькасцю значэнняў пераважаюць ужо паранімічныя з доляй, роўнай 76,5 % (277 пар паранімаў супраць 85 пар сінанімаў), а, напрыклад, сярод пар, у якіх адзін з

прыметнікаў адназначны, а другі мае тры і больш значэнняў, паранімічных ужо 85,9 % (85 пар паранімаў супраць 14 пар сінонімаў).

Істотнае значэнне ў плане магчымасці захавання прыметнікамі зыходных сінанімічных адносін мае тое, ці развіваюць яны аднолькавую колькасць другасных значэнняў, ці гэта колькасць будзе для іх хоць бы мінімальна рознай. Так, калі ў пары зыходных сінонімаў развіваецца аднолькавая колькасць другасных значэнняў, адпаведныя прыметнікі, як правіла, схільныя захоўваць сінанімічныя адносіны, выступаючы як поўныя сінонімы, асабліва калі ў кожнага складніка пары развіваецца больш чым па адным другасным значэнні. Пры наяўнасці ж любой розніцы ў колькасці другасных значэнняў адпаведная пара ўтварэнняў будзе характарызавацца адносінамі няпоўнай сінаніміі. У прыватнасці, па выніках праведзенага даследавання было зафіксавана 55 сінанімічных пар, у якіх адзін з прыметнікаў адназначны, а другі мае ад двух да васьмі значэнняў (сярод іх істотна пераважаюць – у колькасці 41 – пары, дзе адзін з прыметнікаў двухзначны), і абсалютна ўсе гэтыя пары характарызуюцца адносінамі няпоўнай сінаніміі. Таксама не засведчана ніводнай пары з адносінамі поўнай сінаніміі і сярод тых, дзе абодва прыметнікі шматзначныя, але з рознай колькасцю значэнняў (такіх пар зафіксавана 30).

Для пар, у якіх аднаасноўныя прыметнікі паводле свайго першаснага значэння з'яўляюцца паранімамі, фактар аднолькавай / рознай колькасці другасных значэнняў у складнікаў пары для захавання зыходных для іх паранімічных адносін ужо не вельмі істотны, прычым сярод усіх адзначаных пар вылучаецца група, у якой абодва складнікі пары маюць другасныя значэнні, але розную іх колькасць (некалькі больш чым палавіна такіх пар, 51,8 %, характарызуецца адносінамі няпоўнай параніміі), тады як у тых парах, дзе ў іх складнікаў або роўная колькасць другасных значэнняў, або яна няроўная, але пры гэтым адзін са складнікаў адназначны, доля выпадкаў з адносінамі няпоўнай параніміі дастаткова ўстойлівая і складае блізка чвэрці ад усіх (23,9 % і 25,8 % адпаведна) [3–5; 11; 12; 18].

5. У межах адной сінанімічнай або паранімічнай пары, сінанімічнага, паранімічнага або сінанімічна-паранімічнага шматкампанентнага аб'яднання дыферэнцыяцыя плана выражэння аднаасноўных дэрыватаў забяспечваецца рознымі спосабамі, найбольш распаўсюджаным з якіх з'яўляецца задзейнічанне розных суфіксаў. Нярэдка пры адрозненні ў суфіксах розніца ў плане выражэння вытворных прыметнікаў павялічваецца за кошт аднаго або некалькіх дапаможных спосабаў: адрознення ў месцы націску, супрацьпастаўленасці поўнай утваральнай асновы і скарачанай, наяўнасці / адсутнасці чаргаванняў ва ўтваральнай аснове, удзелу / няўдзелу інтэрфікса,

супрацьпастаўленасці кароткай і поўнай формы прыметнікаў. Аднак у пэўных выпадках любы з пералічаных спосабаў можа быць задзейнічаны не як дапаможны, а ў статусе самастойнага (асноўнага). У сувязі з значнасцю ролі разнастайных спосабаў у фарміраванні сінанімічных і паранімічных пар, сінанімічных, паранімічных і сінанімічна-паранімічных шматкампанентных аб'яднанняў ёсць мэтазгоднасць бачыць гэты працэс і яго вынікі як такія, якія адбываюцца паводле той ці іншай мадэлі – у адпаведнасці з задзейнічаннем канкрэтнага спосабу (спосабаў) з ліку пералічаных вышэй.

Утварэнне сінанімічных пар адбываецца паводле васьмі мадэляў. Пры гэтым у якасці асноўнага задзейнічаюцца пяць спосабаў з шасці: супрацьпастаўленне кароткай формы прыметніка яго поўнай форме засведчана толькі як дапаможны спосаб, калі прыметнікі адрозніваюцца сваімі суфіксамі, а таксама наяўнасцю / адсутнасцю інтэрфікса. Да таго ж спалучэнне названых асаблівасцей характарызуе ўсяго адну сінанімічную пару.

Тыпавы характар утварэння пар словаўтваральных ад'ектыўных паронімаў выяўляецца ў шасці мадэлях, а ў якасці асноўнага спосабу фармальнага адрознення прыметнікаў выступаюць усяго тры: задзейнічанне розных суфіксаў, разнамеснага націску і супрацьпастаўленасці кароткай і поўнай формы дэрыватаў (іншыя спосабы не адзначаюцца нават як дапаможныя). Аднак структура кожнай паранімічнай мадэлі больш разнапланавая ў параўнанні з любой мадэллю ўтварэння сінанімічных пар, паколькі вымагае ўліку не толькі словаўтваральных асаблівасцей у межах плана выражэння, але і таго, ці матывуюцца аднаасноўныя паранімічныя прыметнікі адным і тым жа агульным для іх ЛСВ утваральнага слова, ці рознымі. У выпадку матываванасці прыметнікаў рознымі ЛСВ утваральнага слова адрозненне дэрыватаў у суфіксах або месцы націску непазбежна становіцца сродкам іх семантычнай дыферэнцыяцыі. Калі ж прыметнікі матывуюцца адным і тым жа ЛСВ утваральнага слова, то пры адрозненні ў суфіксах або месцы націску толькі частка іх развівае паранімічныя адносіны. Але з другога боку, пры матываванасці адным і тым жа ЛСВ прыметнікі, план выражэння якіх адрозніваецца толькі за кошт таго, што адзін з іх мае кароткую форму (у назоўным і вінавальным склонах), а другі – поўную, заўсёды выступаюць паронімамі [2; 5; 8; 12; 16; 17].

Рэкамендацыі па практычным выкарыстанні вынікаў

Палажэнні і вывады дысертацыі могуць стаць асновай для далейшага даследавання прыметнікаў беларускай літаратурнай мовы, распрацоўкі пытанняў словаўтваральнай сінаніміі і параніміі. Вынікі праведзенага даследавання

ўкаранёны ў навучальны працэс кафедры беларускай філалогіі філалагічнага факультэта ўстановы адукацыі «Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы» і выкарыстоўваюцца ў выглядзе кампанента вучэбнага матэрыялу для правядзення лекцыйных заняткаў па дысцыпліне «Лексікалогія» для студэнтаў 1 курса дзённай формы навучання спецыяльнасці 1-21 05 01 – беларуская філалогія (акт аб укараненні № 03-8/033 ад 11.10.2022).

Фактычны матэрыял можа быць выкарыстаны ў навучальным працэсе ўстаноў вышэйшай адукацыі пры падрыхтоўцы лекцыйных курсаў па лексікалогіі і словаўтварэнні, пры распрацоўцы тэматыкі курсавых і дыпломных работ, а таксама пры складанні слоўнікаў сінонімаў і паронімаў беларускай мовы.

СПІС ПУБЛІКАЦЫЙ САКАЛЬНІКА ВУЧОНАЙ СТУПЕНІ

Артыкулы ў навуковых выданнях, якія адпавядаюць п. 19 Палажэння аб прысуджэнні вучоных ступеняў і прысваенні вучоных званняў у Рэспубліцы Беларусь

1. Дзінгілеўская, А. І. Суадносіны паміж словаўтваральнай сінаніміяй і словаўтваральнай параніміяй у беларускай літаратурнай мове / А. І. Дзінгілеўская // Веснік Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы. Серыя 3, Філалогія. Педагогіка. Псіхалогія. – 2022. – Т. 12, № 1. – С. 29–38.
2. Дзінгілеўская, А. І. Спосабы ўтварэння паранімічных аб'яднанняў у беларускай літаратурнай мове / А. І. Дзінгілеўская // Веснік Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта. Серыя 3, Філалогія. Педагогіка. Псіхалогія. – 2022. – № 2. – С. 5–13.
3. Дзінгілеўская, А. І. Адценне значэння як самастойны лексіка-семантычны варыянт: на прыкладзе прыметнікаў, утвораных ад адной асновы / А. І. Дзінгілеўская // Роднае слова. – 2023. – № 7. – С. 62–64.
4. Дзінгілеўская, А. І. Словаўтваральная варыянтнасць ці сінанімія? (Да пытання аб статусе аднаасноўных дэрыватаў з тоеснай семантыкай) / А. І. Дзінгілеўская // Веснік Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта. Серыя А, Гуманітарныя навукі. – 2023. – № 3 (68). – С. 60–64.
5. Дзінгілеўская, А. І. Сродкі фармальнага адрознення аднаасноўных прыметнікаў пры ўтварэнні сінанімічнага рада / А. І. Дзінгілеўская // Веснік Мазырскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя І. П. Шамякіна. – 2023. – № 2 (62). – С. 128–134.

Артыкулы ў зборніках навуковых прац

6. Дзінгілеўская, А. І. Прыметнікі-паранімы ў беларускай мове / А. І. Дзінгілеўская // Лінгвістыка і методика в высшей школе : сб. науч. работ / Гродн. гос. ун-т им. Я. Купалы ; отв. ред. С. В. Гончар ; редкол.: О. А. Пантелеенко, Я. В. Разводовская. – Гродно, 2021. – Вып. 13. – С. 35–40.
7. Дзінгілеўская, А. І. Сінанімічна-паранімічныя аб'яднанні прыметнікаў-кадэрыватаў / А. І. Дзінгілеўская // Лінгвістыка і методика в высшей школе : сб. науч. работ / Гродн. гос. ун-т им. Я. Купалы ; отв. ред. С. В. Гончар ; редкол.: О. А. Пантелеенко, Я. В. Разводовская. – Гродно, 2022. – Вып. 14. – С. 26–33.
8. Дзінгілеўская, А. І. Да пытання аб спосабах утварэння паранімічных аб'яднанняў у беларускай літаратурнай мове / А. І. Дзінгілеўская // Філалагічнае крэзнаўства Гродзеншчыны : матэрыялы і даследаванні : зб. навук. арт. / ГрДУ

імя Я. Купалы, каф. бел. філал. ; рэдкал.: Ж. С. Сіплівеня, А. С. Садоўская (гал. рэд.) [і інш.]. – Гродна, 2022. – Вып. 11 : Да 70-годдзя з дня нараджэння Т. І. Тамашэвіча. – С. 39–43.

9. Дзінгілеўская, А. І. Сінанімічныя аб'яднанні прыметнікаў-кадэрыватаў у беларускай мове / А. І. Дзінгілеўская // Лінгвістыка і методика в высшей школе : сб. науч. работ / Гродн. гос. ун-т им. Я. Купалы ; редкол.: С. В. Гончар (отв. ред.) [и др.]. – Гродно, 2023. – Вып. 15. – С. 17–23. – Деп. в ГрГУ им. Янки Купалы 21.11.2023, № 0026/21112023.

10. Дзінгілеўская, А. І. Трохкампанентныя паранімічныя аб'яднанні монасемічных прыметнікаў-кадэрыватаў у беларускай літаратурнай мове / А. І. Дзінгілеўская // Філалагічнае краязнаўства Гродзеншчыны : матэрыялы і даследаванні : зб. навук. арт. / ГрДУ імя Я. Купалы, каф. бел. філал. ; рэдкал.: Ж. С. Сіплівеня, А. С. Садоўская (гал. рэд.) [і інш.]. – Гродна, 2023. – Вып. 12 : Да 895-годдзя з дня заснавання Гродна. – С. 189–198.

11. Дзінгілеўская, А. І. Пары словаўтваральных прыметнікаў-паранімаў з дадатковай семантыкай у беларускай літаратурнай мове / А. І. Дзінгілеўская // Лінгвістыка і методика в высшей школе : сб. науч. работ / Гродн. гос. ун-т им. Я. Купалы ; редкол.: С. В. Гончар (отв. ред.) [и др.]. – Гродно, 2024. – Вып. 16. – С. 21–25. – Деп. в ГрГУ им. Янки Купалы 29.11.2024, № 0029/29112024.

12. Дзінгілеўская, А. І. Да пытання размежавання семантыкі аднаасноўных прыметнікаў у беларускай літаратурнай мове / А. І. Дзінгілеўская // Актуальныя пытанні слоўафармавання і номінаціўнай дэрывацыі : сб. науч. ст. (к 100-летию со дня рождения профессора В. М. Никитевича) / Гродн. гос. ун-т им. Я. Купалы ; редкол.: А. В. Никитевич (отв. ред.) [и др.]. – Гродно, 2025. – С. 92–97.

Матэрыялы канферэнцый

13. Дзінгілеўская, А. І. Словаўтваральная сінанімія і паранімія ва ўсходнеславянскім мовазнаўстве / А. І. Дзінгілеўская // Нацыянальна-культурны кампанент у літаратурнай і дыялектнай мове : зб. навук. арт. Рэсп. навук.-практ. канф., Брэст, 12 лютага 2021 г. / Брэст. дзярж. ун-т імя А. С. Пушкіна ; рэдкал.: Л. В. Леванцэвіч, Т. А. Кісель, Н. Р. Якубук. – Брэст, 2021. – С. 54–57.

14. Дзінгілеўская, А. І. Словаўтваральная сінанімія і агульныя праблемы сінаніміі / А. І. Дзінгілеўская // Рэспубліканскія Купалаўскія чытанні : зб. навук. прац Рэсп. навук.-практ. канф., прысвеч. 140-год. з дня нарадж. Янкі Купалы, Гродна, 26 ліст. 2021 г. / Гродзен. дзярж. ун-т імя Я. Купалы ; рэдкал.: А. С. Садоўская (гал. рэд.) [і інш.]. – Гродна, 2021. – С. 99–105.

15. Дингилевская, Е. И. Одноосновные прилагательные в белорусском литературном языке / Е. И. Дингилевская // History, languages and cultures of the Slavic peoples: from origins to the future : materials of the XI International scien. conf., Prague, Nov. 25–26, 2021 / Vědecko vydavatelské centrum «Sociosféra-CZ»; ed. board: S. N. Volkov, V. V. Kondrashin. – Prague, 2021. – P. 9–11.

16. Дзінгілеўская, А. І. Прыметнікі-кадэрываты з тоеснай марфемнай структурай у беларускай літаратурнай мове / А. І. Дзінгілеўская // Актуальные вопросы науки о языке : электрон. сб. материалов Респ. науч.-практ. конф. аспирантов, магистрантов, студентов, Брест, 25 марта 2022 г. / Брест. гос. ун-т им. А. С. Пушкина ; редкол.: Е. Г. Сальникова [и др.] ; под общ. ред. Н. А. Тарасевич. – Брест, 2022. – С. 58–61. – URL: <http://rep.brsu.by/handle/123456789/7724> (дата обращения: 02.05.2026).

17. Дзінгілеўская, А. І. Да пытання аб тоеснасці і адрознасці значэнняў адносных прыметнікаў з суфіксамі *-ін-* (*-ын-*) і *-ов-* / А. І. Дзінгілеўская // Нацыянальна-культурны кампанент у літаратурнай і дыялектнай мове : зб. навук. арт. / Брэсц. дзярж. ун-т імя А. С. Пушкіна ; рэдкал.: Л. В. Леванцэвіч [і інш.] ; пад агул. рэд. Л. В. Леванцэвіч. – Брэст, 2023. – С. 34–37.

18. Дзінгілеўская, А. І. Поўныя прыметнікі-паронімы ў беларускай літаратурнай мове / А. І. Дзінгілеўская // Рэспубліканскія Купалаўскія чытанні : зб. навук. прац Респ. навук.-практ. канф., Гродна, 17 ліст. 2023 г. / Гродзен. дзярж. ун-т імя Янкі Купалы ; рэдкал.: А. С. Садоўская (гал. рэд.) [і інш.]. – Гродна, 2023. – С. 138–143.

РЭЗЮМЭ

Дзінгілеўская Алена Іванаўна

Словаўтваральная сінанімія і паранімія прыметнікаў у беларускай літаратурнай мове

Ключавыя словы: вытворныя прыметнікі, прыметнікі-кадэрываты, сінанімія, паранімія, словаўтваральныя сінанімы, словаўтваральныя паранімы, лексіка-семантычны варыянт

Мэта даследавання – выявіць словаўтваральны патэнцыял беларускай літаратурнай мовы ў сферы ўтварэння аб’яднанняў аднаасноўных суфіксальных ад’ектыўных дэрыватаў і сістэматызаваць гэтыя аб’яднанні паводле характару семантычных і стылістычных адносін паміж імі.

Метады даследавання: апісальны метады, метады словаўтваральнага аналізу, метады кампанентнага аналізу, класіфікацыя моўнага матэрыялу, метады колькаснага падліку.

Атрыманыя вынікі і іх навізна. Упершыню на аснове сабранага фактычнага матэрыялу аналізуюцца словаўтваральныя ад’ектыўныя сінанімы і паранімы. Упершыню вызначаны комплекс сродкаў дыферэнцыяцыі плана выражэння аднаасноўных суфіксальных ад’ектыўных дэрыватаў, у апоры на якія прапанаваны адпаведныя спосабы фарміравання сінанімічных і паранімічных пар, сінанімічных, паранімічных або сінанімічна-паранімічных шматкампанентных аб’яднанняў прыметнікаў. Вызначана, як уплываюць зыходныя адносіны (сінанімічныя або паранімічныя) у пары аднаасноўных прыметнікаў на колькасць другасных значэнняў, якія ў іх развіваюцца, а таксама акрэслена магчымасць захавання зыходных адносін у пары ад колькасці другасных значэнняў, якія развіваюць яе складнікі. Вызначаны статус элементаў семантычнай структуры слова, якія ў тлумачальных слоўніках падаюцца як канкрэтызацыя асноўнага значэння або яго адценне.

Рэкамендацыі па выкарыстанні атрыманых вынікаў. Навуковыя вынікі даследавання могуць быць выкарыстаны ў далейшых даследаваннях прыметнікаў беларускай літаратурнай мовы, распрацоўцы праблем словаўтваральнай сінаніміі і параніміі; у навучальным працэсе ўстаноў вышэйшай адукацыі пры падрыхтоўцы лекцыйных курсаў па лексікалогіі і словаўтварэнні, пры распрацоўцы тэматыкі курсаў і дыпломных работ. Фактычны матэрыял можа быць выкарыстаны пры складанні слоўнікаў сінанімаў і паранімаў беларускай мовы.

Галіна прымянення: лінгвістыка (лексікалогія, словаўтварэнне, марфалогія, марфаналогія), агульнае мовазнаўства, прыкладное мовазнаўства.

РЕЗЮМЕ

Дингилевская Елена Ивановна

Словообразовательная синонимия и паронимия прилагательных в белорусском литературном языке

Ключевые слова: производные прилагательные, прилагательные-кодериваты, синонимия, паронимия, словообразовательные синонимы, словообразовательные паронимы, лексико-семантический вариант

Цель исследования – выявить словообразовательный потенциал белорусского литературного языка в области образования объединений одноосновных суффиксальных адъективных дериватов и систематизировать эти объединения в соответствии с характером семантических и стилистических отношений между ними.

Методы исследования: описательный метод, метод словообразовательного анализа, метод компонентного анализа, классификация языкового материала, метод количественного подсчёта.

Полученные результаты и их новизна. Впервые на основе собранного фактического материала анализируются словообразовательные адъективные синонимы и паронимы. Впервые определён комплекс средств дифференциации плана выражения одноосновных суффиксальных адъективных дериватов, на основе которых предложены соответствующие способы формирования синонимических и паронимических пар, а также синонимических, паронимических или синонимо-паронимических многокомпонентных объединений прилагательных. Определено, как исходные отношения (синонимические или паронимические) в паре одноосновных прилагательных влияют на количество развивающихся в них вторичных значений, а также обозначена возможность сохранения исходных отношений в паре в зависимости от количества вторичных значений, которые развивают её компоненты. Определён статус элементов семантической структуры слова, которые в толковых словарях приводятся как конкретизация основного значения или как его оттенок.

Рекомендации по использованию полученных результатов. Научные результаты исследования могут быть использованы в дальнейших исследованиях имён прилагательных белорусского литературного языка, в разработке проблем словообразовательной синонимии и паронимии; в учебном процессе в учреждениях высшего образования при подготовке лекционных курсов по лексикологии и словообразованию, при разработке тематики курсовых и дипломных работ. Фактический материал может быть использован при составлении словарей синонимов и паронимов белорусского языка.

Область применения: лингвистика (лексикология, словообразование, морфология, морфонология), общее языкознание, прикладное языкознание.

SUMMARY

Alena I. Dzingileuskaya

Word-formation Synonymy and Paronymy of Adjectives in the Belarusian Literary Language

Key words: derivative adjectives, co-derivative adjectives, synonymy, paronymy, word-formation synonyms, word-formation paronyms, lexical-semantic variant

Objective of the research is to identify the word-formation potential of the Belarusian literary language in the area of forming sets of single-root suffixal adjectival derivatives and to systematize them by determining the nature of semantic and stylistic relations between them.

Research methods: descriptive method, word-formation analysis method, component analysis method, classification of language material, quantitative counting method.

Results obtained and their novelty. For the first time, derivational adjectival synonyms and paronyms are analyzed on the basis of the collected factual material. For the first time, a set of means for differentiating the expression plan of single-root suffixal adjectival derivatives has been identified. On this basis, corresponding ways of forming synonymic and paronymic pairs, as well as synonymic, paronymic, or synonymic-paronymic multi-component sets of adjectives have been proposed. It has been determined how the initial relations (synonymic or paronymic) within a pair of single-root adjectives affect the number of secondary meanings that develop in them. In addition, the possibility of preserving the initial relations within the pair depending on the number of secondary meanings developed by its components has been outlined. The status of those elements within the semantic structure of a word that are presented in explanatory dictionaries either as a clarification of the primary meaning or as its shade of meanings has been established.

Recommendations for the use of the results obtained. The research findings can be used in further studies of adjectives of the Belarusian literary language, in the development of issues related to word-formation synonymy and paronymy. The materials can be used in the educational process at institutions of higher education when preparing lecture courses in lexicology and word formation, as well as when developing topics for term papers and theses. The factual material can be used in compiling dictionaries of Belarusian synonyms and paronyms.

Field of application: linguistics (lexicology, word-formation, morphology, morphonology), general linguistics, applied linguistics.

